



לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויחי, תשע"ה
מספר 1101המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"מצווה לקיים דברי המת" - חובה או רשות

יובל בדיחי

לפני שמת יעקב אבינו, אסף את בניו סביב מיטתו וציווה אותם כיצד לנהל את הלווייתו וסדר נשיאת מיטתו. וזה לשון המדרש בעניין זה:¹

אמר להם: כשתטלו אותי, ביראה ובכבוד לוו אותי. ולא יגע אדם אחר במטתי, ולא אחד מן המצריים, ולא אחד מבניכם, מפני שאתם נטלתם מבנות כנען.

ואכן, כשמת יעקב אבינו עשו בניו כמצוותו, כמאמר הכתוב: ¹ וַיַּעַשׂוּ בָנָיו לוֹ כַּן כַּאֲשֶׁר צִוָּם. מכאן למד בעל "מדרש הגדול" ש"מצווה לקיים דברי המת". וזה לשונו: ² ויעשו לו - מכאן אמרו: מצווה לקיים דברי המת.

יעקב אינו מצווה על חלוקת רכושו אלא על סדרי לווייתו. בטרם נבחן את החובה למלא אחר צוואת המת בעניינים אלו, נבאר את החיוב למלא אחר דברי המת בחלוקת עיזבוננו.

בעניין זה מצאנו בתלמוד, שהוא מקור דברי "מדרש הגדול": ³ ר' מאיר היא, דאמר: מצוה לקיים את דברי המת.

הראשונים⁴ מקשים: לכאורה, אין חידוש מיוחד בהוראה לקיים את דברי המת, שהרי יש כלל הלכתי: "דברי שכיב מרע ככתובין וכמסורין דמו [דברי המוטל על ערש דווי ככתובים וכמסורים הם דומים]".

שכיב מרע הוא אדם המוטל על ערש דווי, וחז"ל פטרו אותו מן הצורך לעשות קניין כשהוא מצווה על חלוקת רכושו בין יורשיו, וקבעו שבגלל מצבו, די באמירתו בעל פה, כדי שלא תיטרף דעתו, אם יחשוש שמא לא תתקיים צוואתו. מכוח קושיה זו, הראשונים מסיקים שהמצווה לקיים את דברי המת אמורה גם באדם בריא שציווה על חלוקת רכושו, אף על פי שבדרך כלל אדם בריא המבקש לחלק את רכושו לאחר מיתתו חייב לעשות פעולת קניין באחת מדרכי הקניין המקובלות, גם אם נמנע מלעשות כן, חובה למלא אחר הוראתו מכוח ההלכה "מצווה לקיים את דברי המת".

ההבדל בין ציווי שכיב מרע לציווי אדם בריא הוא חובת ההשלשה. הראשונים קבעו שמצווה לקיים את דברי הבריא רק אם ממון המצווה מופקד בידי צד שלישי, פעולה הנקראת **השְׁלֶשָה**. הטעם לדרישת ההשלשה בצוואת בריא הוא החשש שמא אינו אלא מהתל ומפליג בדברים⁵, שהרי הוא יכול לכתוב צוואה לפי הכללים

* עו"ד יובל בדיחי, המכון הגבוה לתורה אוניברסיטת בר אילן, תלמיד תואר שני במסלול תזה בפקולטה למשפטים אוניברסיטת בר אילן, וראש מכון "צוואה כהלכה".

¹ במדבר רבה (וילנא), פרשה ב.

¹ בר' נ:יב

² **מדרש הגדול**, ויחי נ:יב. השו"ת **דרשות ר"י אבן שועיב**, פרשת ויחי.

³ כתובות סט ע"ב.

⁴ כתובות ע ע"א, תורה הא קיבל מצוה לקיים; **ספר הישר** לרבנו תם, חלק חידושים, סי' קח; **רא"ש וטור** חושן משפט, סי' רנב; **רמב"ן**, ב"ב קמח ע"ב, ד"ה יטול ויזכה. ועיין **רבנו נסים**, גיטין ה ע"א. כדעה זו פסק ה**ש"ך**, חו"מ, סי' רנב, ס"ק ד. לסיכום הדברים, ראו **שו"ת מהר"י בן לב** (רבי יוסף בן דוד אבן לב (1505 - 1580), ח"ב, סי' ל"ט.

⁵ **שו"ת הריב"ש** (רבי יצחק בר ששת פרפת, (1326 - 1408), סי' רז.

ההלכתיים ולעשות את הקניין הנחוי. הימנעותו מלעשות כן, מעלה את החשש שמא לא גמר בדעתו להקנות את נכסיו.

להלכה פסק השו"ע כדברי הראשונים. וזה לשונו:⁶

מצווה לקיים דברי המת. אפילו בריא שציוה ומת, והוא שנתנו עכשיו לשליש לשם כך. פוסקי זמננו מכשירים באמצעות הכלל "מצווה לקיים דברי המת" צוואות שנעשו בניגוד להלכה.⁷ בפסיקתם הם קובעים שניתן ללמוד על גמירות דעתו של המצווה גם בדרך אחרת, ולא דווקא על ידי השלשה. פסיקה מעין זו מצאנו בדברי הרב חיים עוזר גרודזנסקי בעניין זה. וזה לשונו:⁸

ותמיד הייתי מפקפק על צוואות של בריא הנעשות בערכאות [...] ואמרתי דזהו משום מצוה לקיים דברי המת. ואף דבעינן הושלש מתחילה לכך, מכל מקום, כיוון דמהני בערכאות, שיש לזה תוקף ע"פ חוק המלכות, לא גרע מהושלש מתחילה לכך. הואיל והמצווה יודע שדבריו יתקיימו מכורח דינא דמלכותא, ודאי גמר בדעתו להקנות, ומצווה לקיים את דבריו.

אחרים אומרים שההשלשה אינה דווקא הפקדה בידי צד שלישי, ודי במינוי צד שלישי על ידי המצווה כאחראי על נכסיו וכמוציא לפועל של צוואתו, ופעולה זו נחשבת כהשלשה.

במקומו של הרב פאדווה, קבעו חוקי המדינה שאם המצווה ממנה מנהל עיזבון, המנהל הוא האחראי הבלעדי לחלוקת נכסי המצווה. לדעתו, הוראת חוקי המדינה היא בגדר השלשה, ומצווה על היורשים לקיים את דברי המת, אף על פי שהצוואה חסרה קניין כדין תורה. וזה לשונו:⁹

דפה אנגליה, אשר העושה צוואה ממנה בתוך הצוואה, איש אשר מוציא את הצוואה לפועל, והמינוי הזה יש לו תוקף לפי חוקי המדינה - הרי זה החזיקו בקרקע שהזכיר החלקת מחוקק דהוה כמו השלשה. ודבר זה יש לו תוקף בין לעניין קרקע בין לעניין מיטלטלין, וממילא לקיים את דברי המת, ומועילה הצוואה גם ע"פ תורה.

ונשאלת השאלה: האם יש קשר בין החובה לקיים את דברי המת ביחס לממונו לבין החובה לקיים את דבריו בשאר עניינים? התשובה תלויה במקורות שלמדו מהם הראשונים את החובה הזאת. וזה לשון התשב"ץ בעניין זה:¹⁰

ולענין מצות אביו, שצוה בשעת פטירתו שידבר עם אחי אשתו, אם הוא זה דבר מצווה להתיר בשבילו נדרו אם לא [...] שלא בכל דבר אמרו מצווה לקיים דברי המת, שאין האדם בשעת מיתתו נביא ולא מלך ונשיא שיצווה החיים לקיים דבריו, שאין שלטון ביום המות. ולא אמרו זה אלא כשצוה שיעשה מממונו כלום, שמצווה לקיים דברו, שהרי בממון שלו יכול לצוות, וחייבין הכל לקיים דברו, ונכלל בכלל מצות נחלות ולא בכל ממון. ג"כ אמרו מצווה לקיים דברי המת.

התשב"ץ אומר שמקור החובה לקיים את דברי המת הוא דין נחלות. התורה שמרה על הזיקה בין המת לבין רכושו והעניקה לו סמכות להורות כיצד יחולק בין בניו, שנאמר: "והיה ביום הנחילו את בניו" (דברים כא: טז). דין זה מיוחד לחלוקת ממון, ואינו חל על ציווי אחר. לכן מסיק התשב"ץ שאין חובה לקיים את דברי המת בעניינים שאינם של ממון.

לעומתו, "שואל ומשיב" אומר שהחובה לקיים את דברי המת נכללת בחובה לגמול חסד עם המתים, שהיא מצוות עשה מדרבנן. לדעתו, גמילות חסדים עם המת וקיום דבריו אינם מיוחדים רק לצוואתו בדבר חלוקת נכסיו. וזה לשונו:¹¹

הטעם משום דגמילות חסדים עם המתים הוא מצות עשה דדבריהם, ובכלל גמ"ח של המת לקיים דבריו, דידענו שהמת יש לו נחת רוח כשמקיימין דבריו, ולזה מצווה לקיים דברי המת.

ובעל שו"ת "דברי יציב" מיישב בין השיטות ואומר שהחובה לקיים את דברי המת היא מצד כבודו של המת, ואילו הכפייה לקיים את צוואתו היא מכוח בעלותו על נכסיו. וזה לשונו:¹²

⁶ שו"ע, חו"מ, סי' רנב, סע' ב.

⁷ לסקירת מאפייני צוואה הלכתית, ראו יובל בדיחי, "צוואה כהלכה במשפט העברי והישראלי" באתר <http://www.chabad.org.il/Uploads/downloads/sh938-tzavakahalacha.doc>

⁸ שו"ת אחיעזר (רבי חיים עוזר גרודזנסקי 1863-1940), ח"ד, ליקוטים, סי' סו. ועיין שלמה זעפרני, "משפט שלמה", ח"ג, סי' כד. והשוו מתתיהו שוורץ "בעניין צוואה שנעשתה בערכאות", מוריה, שנה עשרים ואחת, גיליון ג-ד (טבת, תשנ"ז) עמ' קיח.

⁹ שו"ת חשב האפוד (רבי חנוך דוב פדווא 1904-2000), ירושלים תשכ"ג, סי' קו. וראה דברי הרב אליהו עצור, "צוואה שהופקדה בידי עורך הדין", תחומין ז (תשמ"ו), עמ' 305.

¹⁰ שו"ת התשב"ץ (רבי שמעון בן צמח דוראן, 1444-1361) ח"ב, סי' נג. לכאורה הוא סותר דבריו בתשובתו, ח"ג, סי' קל. וראה יישוב לסתירה זו בשו"ת משפטי עוזיאל (רבי בן ציון מאיר חי עוזיאל 1880-1953), ח"ד, חו"מ, סי' לט.

¹¹ שו"ת שואל ומשיב (רבי יוסף שאול נתנון 1810-1857) ח"ב, סי' קפג. וכן שם מהדורה תניינא, ח"א, סי' א.

שורש המצוה לקיים דברי המת הוא דין מצוה גרידא משום כבודו של מת וכנ"ל, אלא דכיון שכן, הרי שאם לא ישמעו לו, בזה גופא יוגרם לו בזיון, וממילא אמרינן דנשאר לו קנין בנכסיו אף שמת, ושוב כופין לקיים דבריו מצד דין ממון שנשאר לו בעלות בנכסים.

ייתכן שהתעלמותו של התלמוד מהבאת פרשתנו כמקור למצווה לקיים את דברי המת, יש בה משום ראייה שבעניינים שאינם ממוניים אין מדובר בחובה הלכתית אלא בחובה מוסרית בלבד.¹³ גם לדעת החולקים על זה, מדובר רק בחובה מדרבנן של גמילות חסדים עם המת ולא חובה מדאורייתא. כראיה נוספת למסקנה זו, ניתן לציין את דברי בעל שו"ת "שבות יעקב", האומר שכיוון שהוצרך יעקב להשביע את יוסף לקיים את דבריו, יש מכאן ראייה שאין מצווה לקיים את דברי המת, שאלמלא כן לא היה משביעו.¹⁴

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן
בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עורך לשוני: ד"ר יחיאל קארה

¹² שו"ת דברי יציב (רבי יקותיאל יהודה הלברשטם (1904-1995), חו"מ, סי' כח. וראו קצות החושן, סי' רמח, ס"ק ה.

¹³ ספר חסידים (מרגליות), סי' תשכ.

¹⁴ שו"ת שבות יעקב (רבי יעקב בן יוסף רישר (1670-1733), ח"א, סי' קסח. וראו תורה שלמה, פרשת ויחי, פרק מז, אות קכו. וראו גם שו"ת מנחת אלעזר (רבי חיים אלעזר שפירא (1871-1937), ח"ב, סי' סג.